

Botos Katalin*–Nógrádi Tamás**

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK ÉS A 2008-AS VÁLSÁG

THE COUNTRIES OF VISEGRÁD AND CRISIS OF 2008

ABSTRACT

Due to their geographical location and historical background, the countries of Visegrád offer a great opportunity of comparing their economic indices and their decisions regarding economic policies. The decade of post-socialist transition followed by a relatively favourable economic environment shows dissimilar tendencies in terms of certain macroeconomic indices. The employment, the incurring debts of the state and the private sector, and the data regarding the level of redistribution of the state all appear in the economy's power, in which Hungary's fallback is clearly observable. The high level of external and internal national debt and the effect of spending on the consumption of the private sector passed soon, and made Hungary vulnerable to external shocks. Naturally, the aforementioned facts influenced the possible answers given to the crisis of 2008, the applicable fiscal and monetary political instruments and it is constricting the originally narrow margin of the economic policies up to this day.

1. Bevezetés

A közép-európai volt szocialista országok együttműködése olyan természetes lenne, ahogy lefelé folyik a víz. Földrajzi helyzetük, történelmi emlékeik egyaránt erre készítetnék. A rendszerváltozás előtti időkből Moszkva úgy félt a „Kis-integráció” gondolatától – ami ezen országok közötti szorosabb kapcsolatot jelentette volna, mint ördög a tömjénfüsttől.¹

Antall József azonban az 1990-es fordulat után kezdeményezte Visegrádon tartott megbeszéléseken ezeknek az országoknak az együttműködését, amit azóta a „Visegrádi országok találkozói”, vagy „Visegrádi négyek” címen azóta is több-kevesebb intenzitással életben tartanak tagjai.

A „négyek” nagyjából egy időben tértek át a demokratikus piacgazdaságra, és egyszerre váltak az EU tagjaivá. A piacgazdaságra való áttérésnél voltak különbségek az egyes országok által követett technikákban, bár a lényeg, a privatizáció megvalósítása és a liberalizáció azonos volt. Lengyelország közismerten az ún. sokkterápia mintaképe volt. A Cseh köztársaság a privatizációnál az ún. voutcher-es privatizációt alkalmazta.² A reálmutatók tekintetében a Nyugathoz a legközelebb a csehek álltak, míg a piaci elemek bevezettségét tekintve a magyar gazdaság járt az élen. A külföldi adósságteher tekintetében a lengyel és a magyar adatok közel álltak egymáshoz, de egy főre jutó adósságban a magyar volt a magasabb. Nem is beszélve arról, hogy a lengyelek sikeres adósság-elengedési tárgyalásokat folytattak le a rendszerváltás után. Ezzel szemben a magyar gazdaság azóta is púpként viszi a hátán a szocializmusból megörökölt terhet, külső adósságát, amely, mint a láthatatlan tinta-írás, újból és újból megjelenik a „számlánkon”. Nem tudjuk ledolgozni, mert folyamatosan újratermeljük. Pedig a nemzeti vagyoni jelentős részét áruba bocsátottuk már a rendszerváltozás óta a külföldnek, s ezt a devizát elvileg az adósságcsökkentésre szántuk.

* Dr. Botos Katalin professzor emerita, Szegedi Tudományegyetem.

** Nógrádi Tamás Phd-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskola.

A demokratikus politikai rendszerben azonban nem került sor a veszteséget generáló nagy rendszerek megváltoztatására, hiszen a politikusok félve a népszerűtlenségtől, ezt folyamatosan a jövőbe tolták el. A hiányokat pedig – hazai forrásszűkében – gyakorlatilag külföldi forrásokból finanszírozták. Mindenesetre, az első évtizedben még a nemzetközi összehasonlítások Magyarországot hozták ki elsőnek az átalakulás gyorsasága és eredményessége tekintetében.

Az első helyről azonban a következő évtizedben sikerült az utolsó helyre lecsúsznunk az átalakuló országok között. Nemcsak a visegrádi négyek, de az EU tagországai között általában is leghátul kullogunk a válság után mutatott teljesítményünkkel.

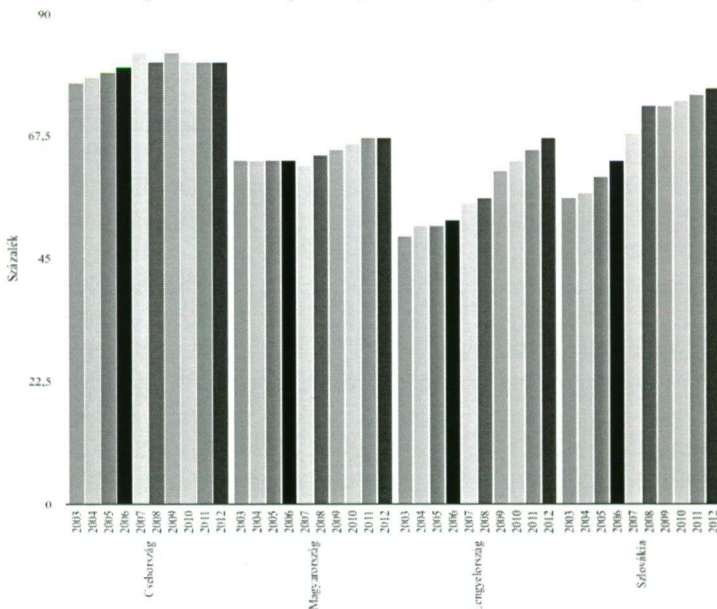
A két tényező: az öröklött, és a követett gazdaságpolitika következtében újratermelt adósságteher volt számunkra az alapvető differenciáló tényező a válságra adható válaszok tekintetében. Magyarország emiatt számos területen kényszerpályán volt 2008-ban, s azt követően is. Vizsgáljuk meg közelebbről hazánk és a „visegrádi négyek” adatait! Nézzük meg, e szűkebb csoporton belül miben tér el Magyarország gazdasági helyzete és követett gazdaságpolitikája a nála eredményesebb társországokétól!³

2. Gazdasági fejlettség, felzárkózás

A négy ország közül vitathatatlanul a Cseh Köztársaság áll a legközelebb a nyugati országok szintjéhez. Már az Osztrák–Magyar monarchián belül is ez volt az iparilag legfejlettebb terület, s viszonylagos előnyét a szocialista évtizedek alatt sem veszítette el. Az egy főre eső reál-GDP tekintetében egy évtizeddel korábban is 75%-on volt az EU-hoz képest, s 2006-ig töretlen további felzárkózást mutatott. 2007-ben érte el a legmagasabb arányt, ahonnan 2010 körüli időre visszacsúszott 77%-ra, ami még mindig messze vezető érték a 4 ország között.

1. ábra. Egy főre eső GDP vásárlóerő paritáson (EU28 = 100)

Diagram 1. GDP per capita in PPS (EU28 = 100%)

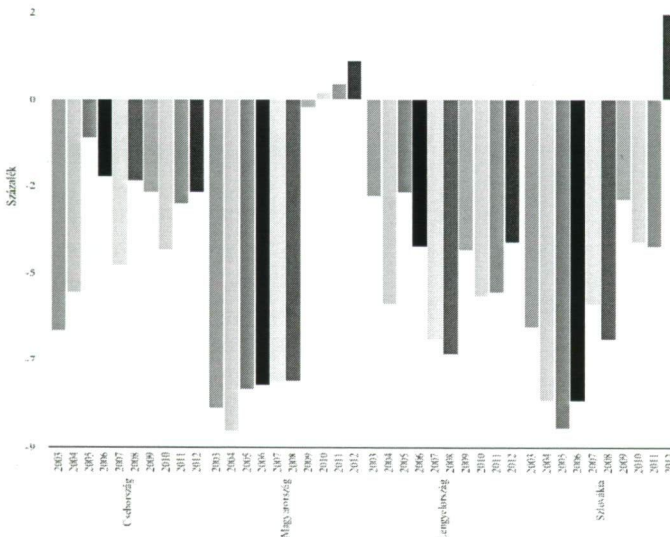

Lengyelország 2002-ben még az EU 50%-át se érte el, de töretlenül halad a felzárkózás útján. Most még velünk van holtversenyben; de ha megőrzi a trendet, meghalad minket. Szlovákia is csak 53 százalékról indult, viszont rohamos fölzárkózást mutatott. A válság után ugyan megtorpant, de 75% körül megkapaszkodott. Magyarország induláskor a második volt, s gyakorlatilag az akkor elért szint körül mozog ma is, nagyon szerény emelkedéssel. Azokban az években, amikor a többi V4 dinamikusan felzárkózott, mi gyakorlatilag stagnáltunk.

3. Fizetési mérleg

Közismert tény, hogy a régió országainak többsége – az egy Lengyelország kivételével – nyitott kis ország. A szocialista évek alatt „beszerzett” technikai és tőke-lemaradási hátrányunk miatt fokozottan importra utalt gazdaságunk van. A válság előtti időszakot valamennyi ország fizetési mérleg hiánnyal fogadta. Az események hatására a fizetési mérleghiány csökkenését tapasztaljuk, olyannyira, hogy Magyarország két évben többletet is produkál. Látszatra, végre valami pozitívum! Hiszen korábban nagyon is magas 7,5%-os fizetési mérleghiányt „sikerült” produkálnunk! Ámde, nem érdemes különösebben örülnünk. Nem, mintha nem lenne fontos a fizetési mérleg többlet elérése! Rövidesen látni fogjuk, külső adósságunk szolgálatához jelentős mennyiségű devizára van szükség. Azt sem szabad lebecsülni, hogy e többletnek igen jelentős része az agrárgazdaság teljesítményéből származott, ami ugyancsak örvendetes tény. Valami visszaköszön egykori stratégiai ágazatunk versenyképességéből. Igaz, mint alaposabb vizsgálat megmutatja, ez az öröm is ürömmel vegyes, hiszen az agrárium többlete csak alacsony hozzáadott értékű elemekből áll, s kevés foglalkoztatást biztosít. Az egyetlen tiszta pozitívum, hogy a mezőgazdasági exporttöbblet jelentős importtartalom nélküli, s ezért képes fizetési mérlegünket javítani. (Ami természetesen arra is utal, hogy az ágazat stratégiai jelentőségét sokkal komolyabban kellene vennie a gazdaságpolitikának.)

2. ábra. Fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában – éves adatok
Diagram 2. Current account balance in % of GDP – annual data

Forrás: Eurostat

Mellesleg a fizetési mérleg javulása nem magyar specialitás. Csehország kivételével mindhárom másik országban csökkent a fizetési mérleg hiánya, sőt, Szlovákia is felmutatott a 2010-es 3%-os hiány után szerény többletet 2011-ben. Mi a közös ezekben az országokban? Az hogy a gazdaságban bekövetkezett visszaesés hozta magával az importcsökkenést, amely nagyobb volt, mint az export – ugyancsak számottevő – visszaesése. Végül is nagyon phyrrusi győzelem...

Ami bennünket illet, a fizetési mérleg javulásáért mi különösen nagy árat fizettünk a gazdasági stagnálás és visszaesés által. A teljes fizetési mérleget a 2008-ban kért IMF-hitel jelentősen javította. Csakhogy ennek a törlesztése rövidesen esedékes: égetően fontos lenne ezért a folyó fizetési mérleg aktívumát a jövőben is biztosítani. Ennek híján devizatartalékunk megcsappanásával kell számolnunk.

Ami azt illeti, a fizetési mérleget Csehország is növekedési áldozattal korrigálta, csak a lengyeleknek sikerült a növekedés pozitív tartományában maradni. Mindkét másik önálló valutával rendelkező ország külső forrásbevonásra kényszerült, mint ahogy hazánk is. A különbség nyilvánvalóan a feltételekben van, amelyek az országok makromutatói függvényében eltérőek. Sajnos, a mi jellemzőink alapján általában magasabb felárakkal kapjuk a hiteleket, ami csak fokozza adósságproblémánk súlyosságát.

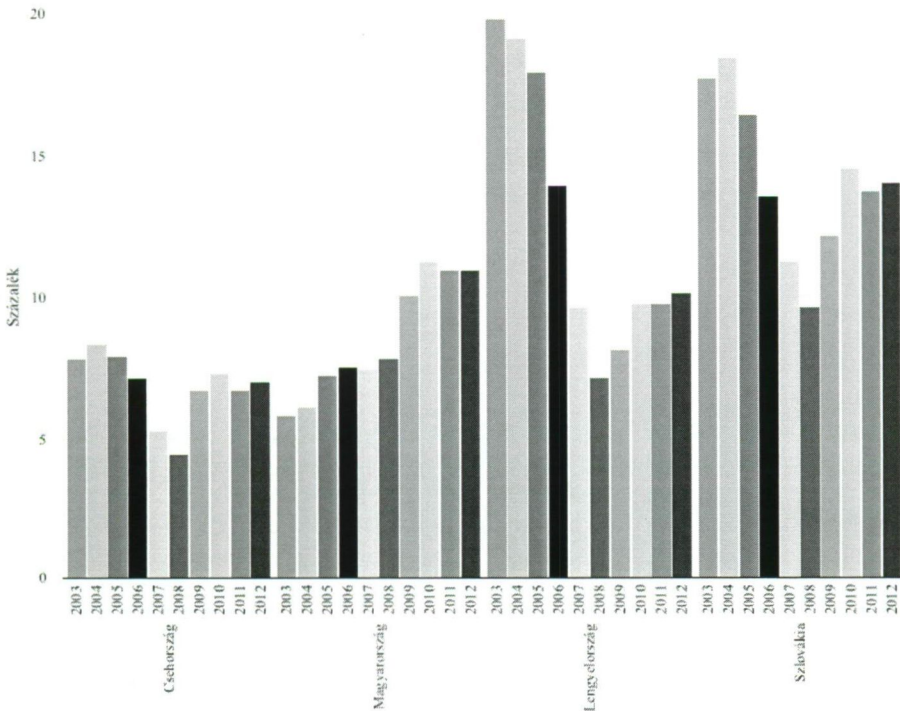
4. A foglalkoztatás

A fizetési mérleghiány mellett hazánkban is az egyik legnagyobb gond a foglalkoztatás. E téren a rendszerváltást követően a statisztikák szerint viszonylag jobban álltunk: kevesebben voltak munka nélkül, mint a V4 országokban, s mint az Unióban. Ennek ára valószínűleg az volt, hogy relatíve többen menekültek a korai nyugdíjazás lehetőségeibe, s ezek egy része a szürkegazdaságban tevékenykedett tovább, hogy kiegészítse szerény nyugdíját. De nem gyarapították statisztikailag a munkanélküliek számát!

Itt van az alkalom arra is, hogy eloszlássunk egy félreértést. Az alacsony magyar foglalkoztatási számoktól gyakran megriadnak a gazdaságpolitikai elemzők. Fontos azonban látni, hogy az EU statisztika szerint az aki csak néhány órát dolgozott is, foglalkoztatottnak számított országában. Ha csak a teljes állásban foglalkoztatottakat nézzük, hazánk nem marad el a nyugat-európai adatoktól! Azért alacsonyabb nálunk a statisztikában az aktivitás, mert hazánkban sokkal kisebb a rész munkaidős foglalkoztatottak aránya, mint a nyugati EU-s országokban. A vállalkozók érdekképviselője (VOSZ) szerint azért, mert nincs ilyen állásokra kereslet. Őszintén szólva, ez nagyon is érthető, hiszen a bérek Nyugat Európához képest nálunk olyan alacsonyak, hogy még két keresetből is alig jön ki egy család, nem hogy másfélből, netán félből...

Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy az elmúlt évtizedben a nálunk magasabb munkanélküliségi adatokkal rendelkező többi visegrádi ország számottevő javulást ért el a foglalkoztatási mutatóiban. A magyar adatokra tekintve, az a legsomorúbb, hogy nálunk a *folyamatos romlás* tendenciáját állapíthatjuk meg 2002–2010 között. (Igaz, 2011-ben mind egyik visegrádi országban emelkedett a munkanélküliek aránya.) Európa négy sarkában a legmagasabb a munkanélküliség, Spanyolországban, Írországban és a balti államokban, meg Görögországban. Ezekhez csatlakozik Közép-Európából Szlovákia is.

3. ábra. Munkanélküliségi ráta
 Diagram 3. Unemployment rate

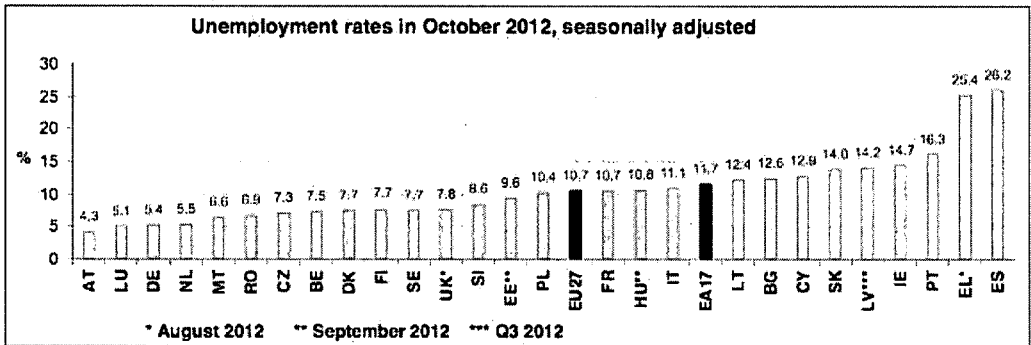
Forrás: Eurostat

A munkanélküliség kérdése tulajdonképpen önállóan vizsgálandó téma lenne. Akár az USA-t, akár Európát nézzük, látható, hogy a fejlett világban egyszerűen nincs szükség annyi munkaerőre, mint amennyi foglalkoztatást keres. A gazdasági növekedés, ha meglődött is az elmúlt években, a foglalkoztatottságot alig emelte. Sokan, sokféleképpen elemezték a kérdést. Nyilvánvaló, hogy valamifajta nemzetközi átlaghoz képest a fejlett országok életszínvonala, bérigénye jóval magasabb, míg az ázsiai és egyéb felzárkózó országok alacsonyabb béreikkel versenyképesek a globális piacon. Mi is csak azért vagyunk még befektetési célpont – ha szerényebb mértékben is, mint korábban – a gépiparban például, mert béreink a nyugati béreknek negyede, ötöde. A munkaerő felkészültsége viszont még közel azonos. Tehát korszerű technikával párosítva, megéri még az óriás cégeknek nálunk termeltetni. Az USA-ban a problémára Rajan mutatott rá.⁴ Amerikában nagyon elszakadnak a képzett és félig képzett munkavállalók a lehetőségeket tekintve. Mivel már egy betanított munkával is lehet megélhetést biztosítani, sokan nem folytatják megkezdett tanulmányaikat, amelyek egyébként igen költségesek. Aki jó diplomát szerez, s sikerül jól elhelyezkednie, nagyon szép fizetéseket mondhat magáénak, mert viszonylag kevés az ilyen munkavállaló. Ha többen lennének, kisebb lenne a rés az elit fizetése és az átlagfizetés között. Így elképesztően nagy. A szegényebb rétegekből származó polgároknak egyre nehezebb kitörni alacsony fizetésű kategóriájukból. Eppen ezért a chicagói professzor – elég meglepő módon – az állam fokozottabb szerepvállalását szorgalmazza. Annyit mi is elmondhatunk, hogy nálunk sem túl szerencsés az állam szerepvállalásának csökkentése a válságra való hivatkozással, éppen a humántőke újratermelésében, az egészségügy, oktatásügy terén, hiszen a humántőke versenyképességének ez az alapja. De elég nyilvánvaló,

hogy az alacsony bérjvedelmek miatt a belső piac szűkössége bizonyos értelemben növekedési, és így foglalkoztatási korlátot is jelent.

4. ábra. Munkanélküliségi ráta 2012 októberében, szezonálisan kiigazított adatokból

Diagram 4 Unemployment rate in October 2012, seasonally adjusted

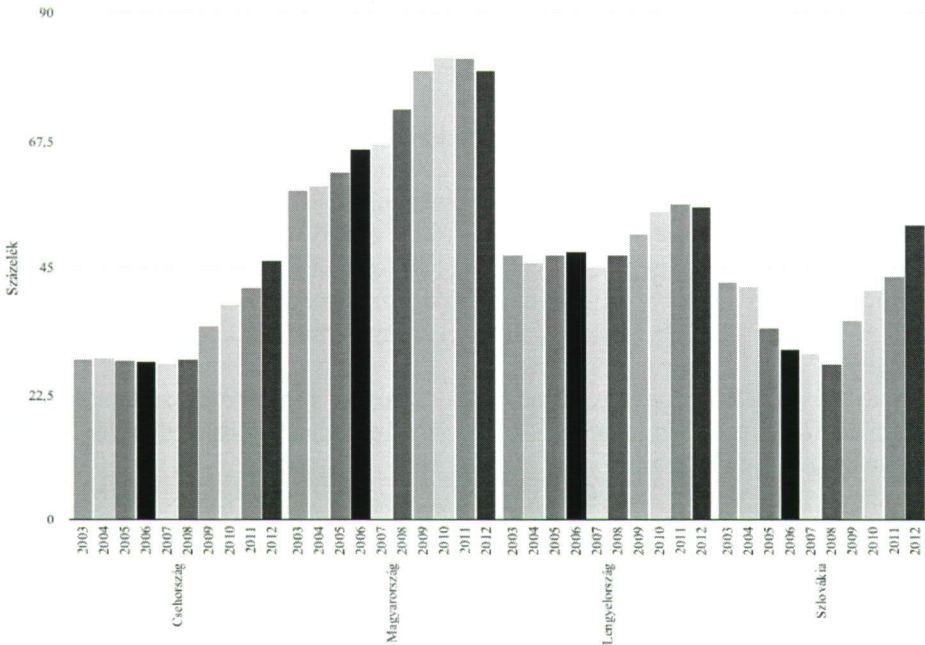
Forrás: Eurostat newsrelese – euroindicators (2012), 170/2012. 1. old.

Európában ugyancsak növekvő a munkanélküliség. Átlagosan 11–12% körüli, a mi jócskán fölülte van az USA 7,9 és Japán 4,2%-os adatának. Ebben igen komoly szerepe van az importdömpingnek, ami a dinamikusan fejlődő felzárkózó országokból jön, s annak is, hogy a közpénzekből való keresletbővítés lehetőségei egyre inkább beszűkülnek a kevésbé versenyképes gazdaságokban. Ami azonban a leginkább megdöbbentő, az a fiatalok munkanélkülisége: 24% az EU 27-ekben! Görögország kilátástalanságát jól mutatja, hogy itt a fiatalok munkanélkülisége meghaladja az 50%-ot, eléri csaknem az 57%!

5. Az eladósodás

Ahogy azt a keynesiánus közgazdasági filozófia diktálja, a válság ellen fel kell lépni a kiadások megnövelésével. Így az EU országai is költekezni kezdtek a válság hatásainak enyhítésére. De már az induló állami újraelosztás színvonala is magas volt Európában! Az a jóléti állam-modell, amelyet ezek az országok követtek, jelentős kiadásokkal járt, s ahhoz megfelelő bevételekkel kellett számolnia. Az elvonások viszont nyilván rontják a versenyképességet, nem csoda, hogy a bevételi oldalon a növelést óvatosabban szorgalmazták a politikusok. A bevételek arányszáma a GDP-hez viszonyítva nagyjából stabil volt, 45% a vizsgált időszakban. 2003 után a kiadási oldal fokozatosan mérséklésére törekedtek, hogy javítsák hiány-mutatóikat. Igyekeztek a kiadásokat a GDP növekedési üteme alatt tartani. Ezt csak a válság bekövetkezése akasztotta meg. Ekkor az EU országai mind költekezésbe fogtak, hogy mérsékeljék a visszaesést. 2010-ben és 2011-ben azonban már ismét visszafogások tapasztalhatók a kiadásokban.

5. ábra. A központi kormányzat bruttó adóssága a GDP százalékában – éves adatok
 Diagram 5. General government gross debt in % of GDP – annual data

Forrás: Eurostat

A visegrádi országok közül a csehek adatai csaknem egybeesnek az EU-átlaggal. A szlovák adatoknál a kiadások visszafogása 2002 és 2007 között igen drasztikus, 10%-pontos csökkenést mutat 35%-ra. A lengyeleknél 2007-ig a bevételek növekednek, aztán csökkenés tapasztalható, a kiadások viszont 45% alatt maradnak, de 2007–2010 között inkább növekedés jellemzi őket. Mondhatjuk, módjuk volt a kereslet-élénkítő megoldások alkalmazására. A magyar adatokról megállapíthatjuk, hogy az újraelosztás aránya minden más európai országénál s így visegrádi partnereinknél is 5% ponttal magasabb, 50% körüli a kiadások aránya. A bevételi oldal az első négy évben 42%, azt követően a 45% körül ingadozik. Más szóval, hatalmas hiányok mutatkoznak a költségvetésben. Ilyen hiányok aztán gyorsan felhizlalják az államadósságot, amivel újabb maastrichti mutatószámra, az államadósság/GDP arányra ütközünk. A 2010-ben kormányra került erők a magánnyugdíjpénztárak megszüntetésekor a költségvetési hiányok foltozására is igénybe vettek eszközöket. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek nem megismételhető, egyedi tételek. Ezért is van, hogy nem fogadja el Brüsszel, mint az egyensúly-teremtés tartós eszközét. Egyébként a magyar magánnyugdíj-pénztár megszüntetés jelentősége nem is ebben van, hanem abban, hogy az elkövetkezendő évtizedben nem növeli az amúgy is kritikus hiányt. (Igaz természetesen, hogy a későbbi kifizetések idejében sem jelent majd csökkentő tényezőt az államháztartásnak. Ez tény. De sajnos, az „öt percet a víz alatt” nem bírja ki az államháztartás, vagyis, e kritikus évek többletkiadásait, amelyek a II pillér miatt keletkeztek s keletkeznének még jó ideig.)

A költségvetések hiányait mérsékelendő, a visegrádi országok mindegyike lépett az intézményfejlesztés terén. Csehországban új költségvetési információs rendszert vezettek be, s felállították a költségvetési tanácsot. Lengyelországban új költségvetési törvényt léptettek életbe, amely 2016-ra 50% alá akarja vinni a z államadósságot. 2011 után megtiltotta a

deficitet a helyi önkormányzatoknál, megnövelte a tervezés horizontját háromról négy évre, és deficitcsökkentést célzó intézkedéseket léptetett életbe. Szlovákia is felállította a költségvetési tanácsot, csakúgy, mint Magyarország, bár itt a 2010-es kormány kissé átalakította státusát és csökkentette eszköztárát. Magyarország 2011-ben stabilitási törvényt fogadott el, de a hiánycélok viszonylag sűrűn módosításra kerültek, így a törvény hitelessége nem tűnik elég erősnek.

Magyarország azonban az egyensúly megteremtésére nem csupán a kiadások visszafogásával, hanem *új bevételek generálásával* is törekedett. Ezek az elvonások szándékuk szerint azokat a cégeket terhelik, amelyek azt elviselni jobban képesek, mint a lakosság. A bank- és szektoradók bevezetésük óta vita tárgyát képezik az Unióban. Látható, hogy a magyar gyakorlat céljaiban nem, csak eszközeiben tér el a legutóbbi években az integrációs országok gyakorlatától. Mivel súlyos érdeksérelmekkel jár, ezért nagy ellenállást vált ki az érintettek közül, s ezt az érintettek sikerrel transzformálják különböző kifogásokkal Brüsszel felé.

Ugyanakkor, meg kell jegyeznünk, hogy az EU maga is számos szokatlan lépést bevett az elmúlt időben, az egyes országok fenyegető államcsődjének elkerülésére (lásd a ciprusi bankadót).

6. Adópolitika

A bevételt meghatározó adópolitikára általánosságban az a jellemző a V4-ek-nél, hogy mindenütt bekövetkezett az ÁFA-típusú forgalmi adók emelése. Általánosságban egy százalékponttal nőtt az adóterhelés. Kivéve Magyarországot, ahol ez két pontot is elért. Itt a fogyasztási adókat (alkohol stb.) is emelték. Az időszak alatt Magyarországon ellentétes előjelű adópolitikai lépések váltogatták egymást, de végső eredmény a termékadók jelentős növelése lett.

Ami a béradókat illeti, a 2000-es évek elején csökkenés, majd enyhe növekedés volt jellemző, 37%-os szint körüli terheléssel. Csehországban tartósan 40% körül volt ez a teher, majd a válság beköszönte alkalmával csökkenés következik be, az EU-s átlag szintjére. A lengyel gazdaságban voltak legalacsonyabbak a béradók. Az időszak elején egy viszonylag alacsony szintről 35%-ra emelkedtek. A válság alkalmával viszont lecsökkentek, s 2010-ben 30%-os értéket mutattak. Szlovákia képe más. Itt 2002–2006-ig folyamatosan csökkentették a béradókat, ami 5%-pontos esést jelentett. Ekkor ismét emelkedés következik, majd 2009-ben újra csökkentés. 2012-ben a szlovák parlament eltörli az egykulcsos adót, azzal az indoklással, hogy szociálisan kedvezőtlen hatású. Magyarország 42%-os értékről indul, ami messze meghaladja mind az EU, mind a többi visegrádi ország adatát. 2009-ben és 2010-ben csökkenés indul meg (3%pont), de még így is a mi értékünk volt a legmagasabb a régióban. (Az EU statisztika adatai azonban még nem tükrözik a bevezetett 16%-os egységes személyi jövedelemadó hatásait.) Pillanatnyi állásunk nyilván javul az összehasonlításban. Ez a lépés a 2010-ben hatalomra került erők azon törekvését tükrözi, hogy maradjon ott a lakosnál jelentősebb vásárlóerő. Ez költségek formájában segítse a növekedést, megtakarításként meg a gazdasághoz szükséges tőkefelhalmozást, vagy állampapír-vásárlással a külföldi forrásoktól való függetlenedést. Az utóbbi törekvések mutatnak bizonyos eredményt. Mivel a megtakarítás a magasabb jövedelműeket kedvezőbben érinti, kérdés, hogy mi lett a megtakarítások sorsa. Nagy valószínűséggel sokan kifizették belőle svájci frankos lakáshitelüket, azaz, a megtakarítás rögtön kiáramlott a gazdaságból, de ennek egyéb csatornáit is lehetnek. A gazdaság élénkítésével kapcsolatos várakozás mindenestre hiú reménynek bizonyult – legalább is, rövid távon. Volt olyan visszajelzés is, hogy ez a jobb helyzetben lévőknek kedvezőbb. A szlovák példa mindenestre elgondolkodtató.

7. TB járulékok alakulása

A termékadók és a személyi jövedelemadók elemzésénél az adóalapra vetített terhelést hasonlítottuk össze. Most ismét a GDP-hez viszonyítva, nézzük meg a társadalombiztosítási kiadások súlyát az államháztartási kiadások között!

Ami a visegrádi országokat illeti, nem hazánkban a legmagasabb az újraelosztás szintje, hanem a Cseh Köztársaságban. Itt az adatok nagyjából az EU országok mértékével egyeznek meg, 15% körül van a mutató. A szlovák adat az évtized eleji 15%-ról 12,5% körüli értékre csökkent. Jelenleg a legalacsonyabb értéket a lengyel gazdaság produkálja a négy visegrádi ország közül. Ebben nyilván szerepe van annak, hogy a lengyel GDP nem esett vissza, szemben a többi országgal, s így a viszonyszám kedvezőbb. Mi a szlovák szint fölött vagyunk kicsivel, de adataink hektikusak.

Az EU adatai szerint a vizsgált időszakban szerény kísérletek történtek a TB járulékok csökkentésére, de 2008 után újra kissé emelkedett a GDP-hez viszonyított arány, s jóval 15% fölött „bennragadt”, vagyis e szinten stagnál. Ez a legkevésbé sem csoda, hiszen az európai társadalom elöregszik. Mind komolyabb terhet jelent a munkaképes korúak számára az inaktív idős korosztály eltartása. (Sajnálatos tény, hogy a munkaképes korúak a gyermekekre költendő kiadáson „takarékoskodnak”, s egyre kevesebb gyereket vállalnak. Bizonyos mértékig a foglalkoztatottság alakulásából is érthető a családok – szülőpárok – elbizonytalanodása. Maga a család intézménye is inog, a munkahelyek instabilak, s a fiatalok munkanélküliség korábbiakban említett magas aránya felveti a kérdést: mire is vállaljunk gyereket? Van-e rá a társadalomnak szüksége? Pedig ez a jövőbeni problémákat csak négyzetre emeli majd.)

Nyilván nem lehet a V4-ek esetében sem elvonatkoztatni a demográfiai hatásoktól. Közismert, hogy a volt szocialista országokban a rendszerváltozás után drasztikusan csökkent a fertilitási ráta, alacsonyabb ez az érték, mint Dél-Európában, pedig ott is roppant kedvezőtlen a mutató. Gyorsul a társadalom elöregedése. A munkahelyi kilátások alakulását ugyancsak láttuk. S mindehhez jött a nemzetközi pénzügyi válság által generált gazdasági visszaesés. Demokratikus államok mégis kötelesek valamiképpen gondoskodni idős polgáraikról, akik erre hosszú időszak járulékfizetésével jogot szereztek. Ezért nehezen csökkenthető a társadalombiztosítási kiadások mértéke, még válság estén is. Noha a kormányzatok erős kísértést éreznek, hogy a munkahelyek megőrzése érdekében a bérekre rakódó járulékokat csökkentsék, versenyképesebbé téve ezzel vállalkozóikat, a nyugdíjjáradékok elvonását mégse kockáztathatják. Természetesen, bizonyos parametrikus reformlépésekkel igyekeznek a jogosultság korlátozását elérni (rokkantság felülvizsgálata, nyugdíjkorhatár kitolása), de teljes megoldást ez a demográfiai problémára nem ad.

8. Monetáris eszközök a válságkezelésben

A teljes konvertibilitás idején a monetáris- és devizapolitika nem különíthető el egymástól. A kamatváltozások egyszerre hatnak az inflációra és a tőke mozgásra. Így a jegybankok azon feladata, hogy a külső és belső egyensúlyra ügyeljenek, nem választható el, azonos eszközökkel érendő el. Amikor a jegybank az infláció elleni harcban emeli a kamatokat, számítani kell arra, hogy ezzel adott esetben tőkét vonz be az országba, ezzel erősíti a valutát, ami nem biztos, hogy az exportnak és így a gazdasági növekedésnek jót tesz.

Monetáris politikáról a V4-ek közül a saját nemzeti valutával rendelkező országoknál beszélhetünk, Szlovákia ezt euro-tagságával ráruházta az ECB-re.

A V4-ek árfolyam-politikájukban, csakúgy, mint az ECB, az inflációs célkövetés rendszerét alkalmazzák. Hazánk gyakorlatában korábban ez adott időpontra meghatározva,

+/- 1%-os sávon belüli értéket jelentett. 2007 óta viszont az inflációnak nemcsak átlagban, de minden hónapban meg kellett (vagy kellett volna) felelnie a kitűzött célnak, ami 3% volt. A feltételes mód nagyon is indokolt, hiszen a tényadatok legfeljebb csak időnként, pillanatszerűen estek egybe a célkitűzéssel. Az infláció rendszeresen a 3%-os érték fölött ingadozott. 2007 és 2011 között kétszer érintette a célegyenest. A lengyel jegybank 1999 óta alkalmazza a direkt inflációs célkövetés rendszerét, 2004 óta 2,5%-ot tűz maga elé, +/- 1%-os ingadozással. A cseh jegybanknál 1997 óta alkalmazzák a módszert, 2007 óta 1%-os kilengési határokkal. 2010 óta ez a célérték 2%.

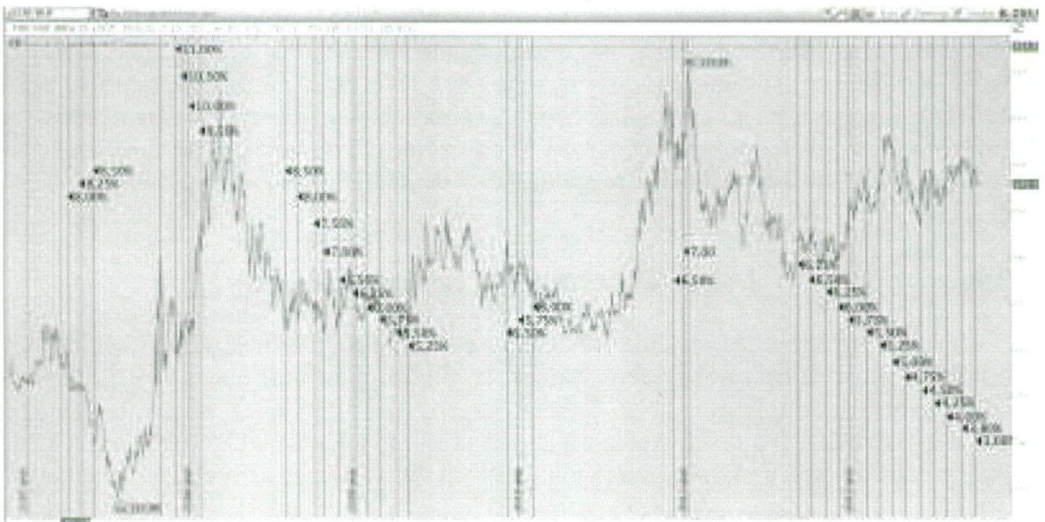
Az euroövezet országai az inflációs adatok tekintetében határozottan tartották magukat a kitűzött inflációs célokhoz, az csekély kilengéssel a 2% körül alakult. A válság beköszöntése után ez az érték 3% fölé ugrott. 2009-re 0 százalék közelébe esett az árszínvonal-emelkedés, már-már deflációval fenyegetve. A következő évben azonban ismét emelkedést tapasztalunk, 2011-re ismét alulról közelíti a 3%-ot. A visegrádi országokban nagyobb a szórás. Cseh Köztársaságban 2008-ban ugrott meg az áremelkedés/6, ezt követően 2009-től az eurozónával együtt mozog. Szlovákiában 2008-ban 4% közelében van az éves átlag, bár a kitűzött cél 25 lett volna. Ezt követően nagyjából az eurozónát követi, de 2010-ben hirtelen megugrás tapasztalható. Lengyelországban látjuk a legkiszámíthatóbb inflációalakulást. A pénzügyi zavarok idején itt is van egy megugrás, majd mérséklődik az ütem. 2011-ben itt is 4% közeli az adat. Hazánk pont a válságot megelőzően produkálta a legnagyobb inflációt, így ezzel a ténnyel is küzdeni kellett a válság kitörésekor. 2008–2009 az infláció mérséklődésének jegyében telt el, s mi is a 4% körüli szintre értünk el.

Az önálló monetáris politikával rendelkező országokba a monetáris politika legfőbb eszköze a monetáris tanácsok kezében lévő kamatdöntés.

Hazánkban és Cseh Köztársaságban a két hetes kötvény kamatát tekintik irányadónak, lengyeleknél az egy hetes kötvényt, a szlovákoknál az Euro-csatlakozás előtt a diszkontrátát tekintették mérvadónak.

6. ábra. EUR/HUF árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása

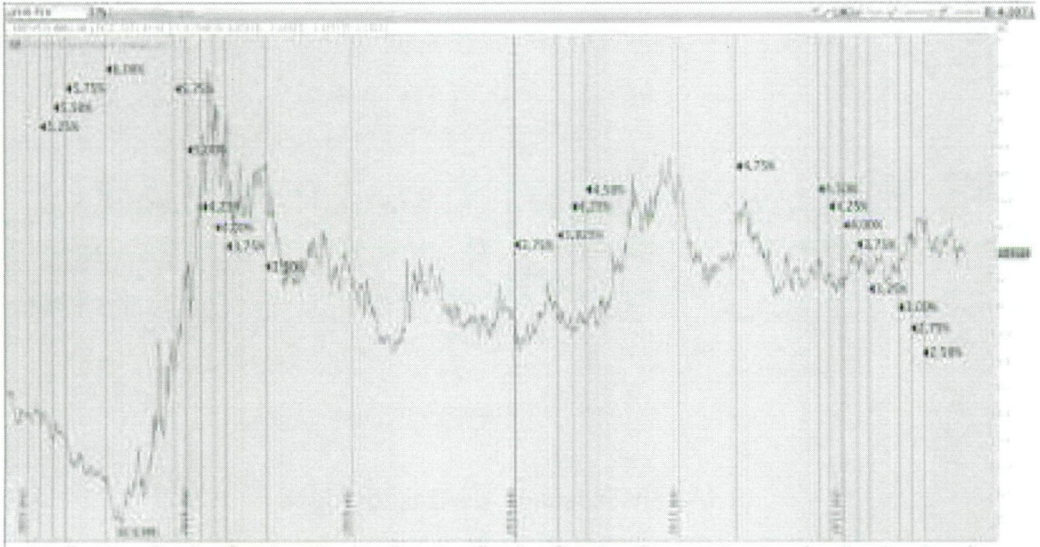
Diagram 6. EUR/HUF current rate of exchange and central bank interest rate

Forrás: Thinkorswim

A cseh kamatalakulás hasonlít a leginkább az euro országokéra, Lengyelországot végig ennél magasabb kamatszint jellemzi. Hazánk értékei viszont kiugróan magasak. Ebben szerepe van a 2003-as jelentős kamatemelésnek, amit az árfolyamsáv alsó határára csúszás miatt eszközölt annak idején a Jegybank. A magyar Jegybank általában is igen aktívan alkalmazza a kamatváltozásokat, a vizsgált időszakban 28 alkalommal módosított. A többi országban erre fele annyiszor került sor.

7. ábra. EUR/PLN árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása
Diagram 7. EUR/PLN current rate of exchange and central bank interest rate

Forrás: Thinkorswim

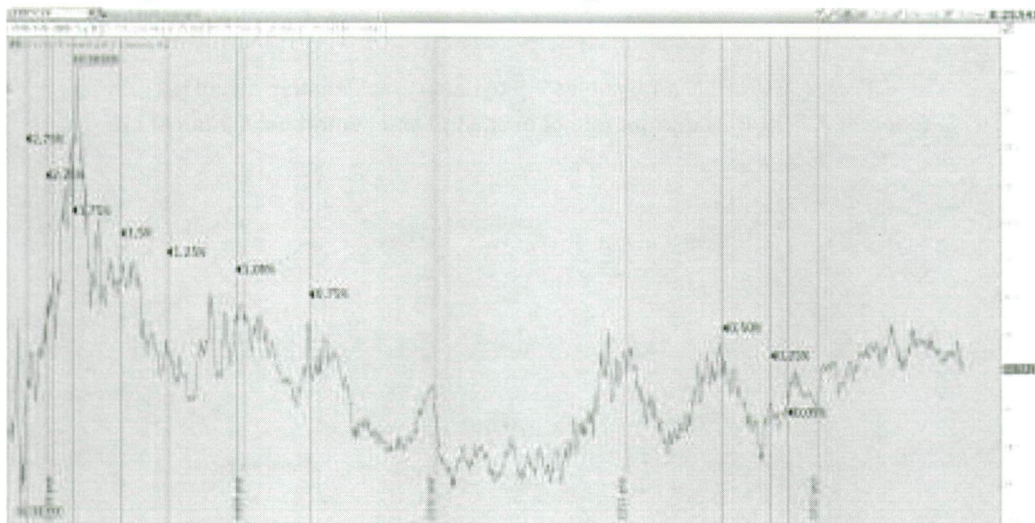
A pénzüpi válság kitörésekor a magyar Ft/euro *árfolyam* nagyot zuhant (250-ről 280 Ft/euro szintre), amire drasztikus, 3%-os emeléssel válaszolt a Jegybank, de a tőkeáramlást nem fordította felénk. A gazdaságot fékező hatás azonban érzékelhető volt. Próbálkoztak lassú kamatcsökkentéssel, de csak rontott az adott pillanatban a helyzetet. Így a válság alatt az árfolyamszint a 314 Ft/euro szintet is ostromolta, noha nyélbe ütött a kormány egy gyors IMF megállapodást. Utóbbi jelentős megszorításokkal járt. A pénzüpi piacok megnyugvásával folytatódott a kamatcsökkentés, 5%-ot fölülről közelítő szintre. Az új kormány intézkedései között az IMF szerződés felmondása is szerepelt, mivel az intézmény feltételességét túl szigorúnak találta. 2011-ben újabb Ft gyengülés következett be, de a Jegybank – tanulván a 2008-as tapasztalatokból – ezúttal nem nyúlt a drasztikus kamatemeléshez. Végül is a piaci finanszírozás biztosítható volt, de az IMF-fel hosszasan elhúzódó tárgyalások folytak egy újabb biztonsági háló szerződés megkötéséről, amire végül is nem került sor. Az árfolyam szint azóta is a 300 Ft/euro körül ingadozik. Mindennek a legnagyobb problémáját a lakossági deviza-eladósodás által kiváltott probléma jelenti.

Ami a cseh és lengyel folyamatokat illeti, a 2008–2009 közötti időszakban a 2009 júniusig erősödő árfolyam mindenütt egyszerre váltott át gyengülésbe a lengyel zlotynál több, mint 50%-os esést okozva. A jegybanki vezetőkön mégsem lett úrrá a pánik, s ezen árfolyamhatások ellenére is – szemben a magyar reagálással – mertek a kamatcsökkenés eszközához nyúlni. A lengyelek 2010-ben nyúltak a kamatemelés eszközához, de a zloty tovább gyengült, majd 2012 közepén látszott megnyugodni. A cseh kamatpolitika a válság óta egyenletes csökkenéssel egészen a 0 közelébe jutott (0,05%). Az árfolyam azonban

viszonylag stabil, a 2008-as szint körül inog. Kérdés azonban, hogy a rendkívül alacsony kamatszintnek nem lesz-e eszköz-buborék növelő hatása?

8. ábra. EUR/CZK árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása

Diagram 8. EUR/CZK current rate of exchange and central bank interest rate

Forrás: Thinkorswim

9. Magánadósságok, devizaadósságok

Az árfolyamok ingadozásánál, a valuták leértékelődésénél utaltunk a devizaadósságok alakulásának problémájára. Utolsó elemzési témakörként tekintünk át a magánadósságok, s ezen belül a devizaadósságok alakulását!

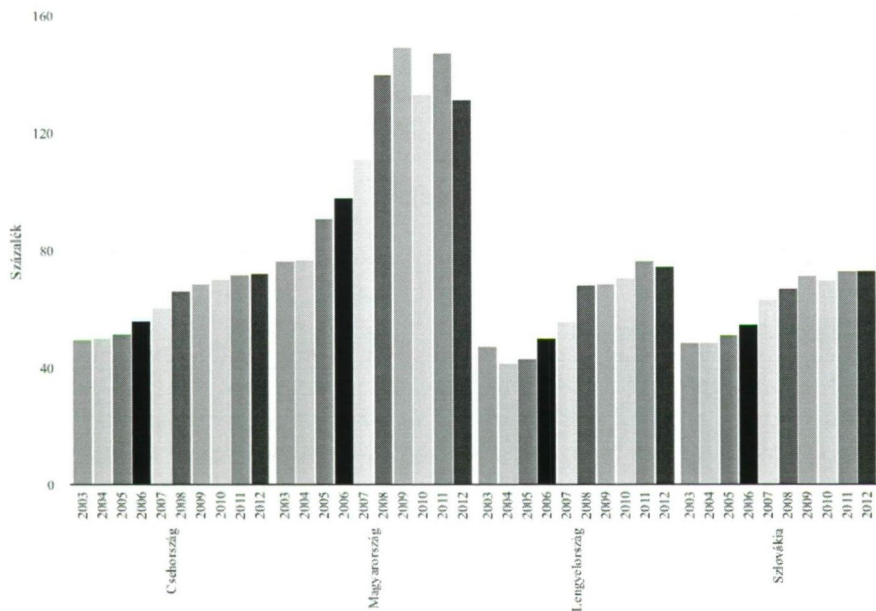
A hitel a gazdaság mozgatórugója. A magánszektor adósságába a lakosság, a vállalatok és az őket kiszolgáló nonprofit intézmények adósságát számolja bele az Eurostat.

A V4 országok sorából ismét Magyarország lóg ki, eltérő adataival. A visegrádi országokban az elmúlt évtized első részében 50% körül volt a magánadósságok mértéke a GDP-hez viszonyítva. 2003–2005 között még enyhén csökken is. Az évtized második felében megindul az emelkedés, és 75%-ig megy nagyjából fel. Ezzel szemben Magyarország már eleve kissé magasabb szintről indul, és 150%-ra (!) szalad fel az érték. Ugyanakkor, ezt nem követi a makromutatók javulása, sem a növekedés, sem a foglalkoztatás terén. Ebből nagyjából kitűnik, hogy a magyar gazdaság nem termelési célra vett igénybe hiteleket, hanem alapvetően fogyasztási célra (beleértve az adósságtörlesztést is). A vállalatok hitelei, amelyek megháromszorozódtak a válság kirobbanásáig, nyilván részben az árfolyamváltozások következménye, hiszen a devizahitelek aránya 50%-ról 60%-ra nőtt ezen időszak alatt. Az árfolyamok hektikus alakulását viszont korábban láttuk.

Ami a lakosság hiteleit illeti, hasonló a helyzet. Magyarországon az állami lakástámogatás, melynek célja a szociális helyzet javításán túl a gazdaság felpörgetése volt, a szociálliberális koalíció 2002-es győzelme után nagyjából megszűnt. Ebbe a vákuumba hatoltak be a profitorientált bankok, s devizaforrásokra alapozva, olcsó hiteleket kínáltak, de lényegében deviza-klauzulával. Ezek a hitelek a válság kitörése után, amikor a forint viharosan veszített értékéből, rendkívül megrágultak. Az adósok egy része nem tudta fizetni, s óriási társadalmi probléma nehezedett az újonnan megválasztott kormányzat vállára. A

veszteség egy részét a finanszírozókra hárítva, jogszabályilag lehetővé tették az előtörlesztést. Ez felszippanította a lakosság módosabb részének megtakarításait, de még mindig él a probléma az adósok jelentős részénél, akik vergődnek az adósságcsapdában.

9. ábra. A magánszektor adósság állománya a GDP százalékában – összesített – éves adatok
Diagram 9. Private debt in % of GDP – consolidated – annual data

Forrás: Eurostat

Volt-e a V4-eknél hasonló probléma? A devizahitelek aránya a lengyel gazdaságban volt még jelentős. Ott az évtized első felében a zloty árfolyamesése tette a hitelfelvevőket kissé óvatosabbá, de 2006 táján a lengyel bankfelügyelet rendelkezést hozott, mely e hitel-felvételek lehetőségét megnehezítette (S-ajánlás), majd a válság kitörése után ezt tovább szigorította (T-ajánlás). A magyar szabályozás ezt elmulasztotta, és a magas magyar kamatszintek az utolsó pillanatig kedvezőbbé tették a devizahitel-felvételt. Védekezni piaci alapon egy árfolyam-biztosítási alap képzésével lehetett volna,⁵ de ezt a finanszírozók elmulasztották, s a magyar szabályozás is tétlenkedett. Mindez ismét csak társországainkhoz képest sokkal kevésbé hatékony gazdaság- és pénzügypolitikánkra utal, aminek az eredménye lett súlyos lecsúszásunk az EU-tagországok rangsorában.⁶

Kevésbé vigasztal, hogy a világban másutt is vannak hasonló problémák a magánadósságok növekedésével. Az Egyesült Államokban kiobbant válság alapja is a lakás-beruházások állami ösztönzése volt, a gazdaságélénkítés céljából.⁷ Ez is olyan rétegekre terjedt ki, amelyek a gazdasági helyzet változásával képtelenek voltak fizetni adósságaikat. Az amerikai pénzügyi innovációk a problémát elrejtették, felfokozták, ez vezetett a likviditási válsághoz. Ami aztán súlyos nemzetközi gazdasági válsággá nőtte ki magát. Csakhogy az Egyesült Államok nem az EU tagja, ahol a maastrichti kritériumokat be kell tartani. Az USA államadósságának drasztikus növelésével képes volt a pénzügyi szektort kimenteni, s átmenetileg elkerülni gazdaságában a súlyosabb válság kialakulását. Csakhogy a magyar valuta nem a világvaluta, a mi államadósságunk refinanszírozása nehezebb és drágább, s állományunk már korábban is magasabb volt arányát tekintve az amerikaiénál.⁸

Talán alkalmas hasonlat Kornai koraszülött jóléti állama a helyzetre. Ahogy az amerikai elnökök a befektetéseket a lakásberuházások felé terelték, hosszú távra előre hozva a hitelrendszerrel a lakosság megtakarítását, úgy ösztönözték nálunk is a folyamatokat ilyen irányba. Csakhogy a negyede-ötöde bérű magyar lakosság még sérülékenyebb, érzékenyebb a külső finanszírozási feltételek változására. Bizony, koraszülött kívánság a saját tulajdonú otthon. Nagy teher az ennek érdekében felvállalt adósság, különösen devizában. Most befagyott a nemzet megtakarításának jelentős része ezekbe a beruházásokba. S fél Magyarország tele van „Eladó lakás” plakátokkal. Ráadásul, sokszor olyan helyeken, ahonnan eltelepült, vagy meg se született a fiatal generáció. A megtakarítás így értékét veszti. Valaki, esetleg külföldi befektető, jól jár vele. Mi meg megint kezdhajjuk a tőkeakkumulációt újra...

Összegezés

A visegrádi négyek mindegyike a kommunista örökség feldolgozásával kezdte a rendszerváltozást. Ezt kezdetben Magyarország igen sikeresen végezte, noha rajta volt a másik három országénál súlyosabb adósságteher. (A lengyelek kaptak könnyítést, a cseheknek, szlovákoknak nem volt túl magas államadósságuk.) A privatizáció némileg csökkentette, de a követett gazdaságpolitika az államadósságokat újratermelte. Ehhez jött még a lakosság súlyos eladósodása is, ráadásul külső forrásból, és gyakorlatilag gazdaságilag nem produktív célokra. Így alakult, hogy Magyarország a visegrádi négyek közül az utolsó helyre sorolódott teljesítményét tekintve. A válság ezért különösen nehéz helyzetben érte, se fiskális, se monetáris politikájával nem tudta azt igazán enyhíteni.

JEGYZETEK

1. Patai Mihály, a Pénzügykutató Intézet munkatársa készített e tárgyban a hetvenes évek végén egy dolgozatot. Amikor Jurij Andropov – főtítkári kinevezése előtt Magyarországon járt –, név szerint és téma szerint megtiltotta, hogy a Pénzügykutatóban e témában tovább folytassanak kutatásokat.
2. Ezt nálunk a SZDSZ nevében Tardos Márton képviselte. Nálunk azonban a kárpótlási jegyek segítségével megvalósuló részleges privatizáció ment végbe.
3. Nógrádi Tamás (2013): A visegrádi országok válságra adott válasza. Kézirat.
4. Rajan, Raghuram (2010): Fault Lines. Touchstone Books. Princeton.
5. Asztalos László (2013): A devizahitelek gazdaságot erősítő kezelése. Heller Farkas Füzetek.
6. Hudecz András (2012): Párhuzamos történetek. A devizahitelezés Magyarországon, Lengyelországban és Romániában. Közgazdasági Szemle. 2012/4. szám. 349–411. old.
7. Rajan, Raghuram (2010): i. m.
8. Botos Katalin (2013): Törésvonalak – a válság mélyebb gyökerei. Magyar Szemle. 2013/3–4. szám.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Asztalos László (2013): A devizahitelek gazdaságot erősítő kezelése. Heller Farkas Füzetek.
 Botos Katalin (2013): Törésvonalak – a válság mélyebb gyökerei. Magyar Szemle. 2013/3–4. szám.
 Hudecz András (2012): Párhuzamos történetek. A devizahitelezés Magyarországon, Lengyelországban és Romániában. Közgazdasági Szemle. 2012/4. szám. 349–411. old.
 Nógrádi Tamás (2013): A visegrádi országok válságra adott válasza. Kézirat.
 Rajan, Raghuram (2010): Fault Lines. Touchstone Books. Princeton.